

BALKANLARDAKİ TÜRK AĞIZLARININ TASNİFİ¹

Mefküre MOLLOVA

Balkanlar, Türk kavimleriyle meskûn en batı bölgedir. Bu bölgede birçok migrasyonlar vuku bulup düğümlemiş, tabakalaşmıştır. Balkanlara migrasyon esas itibarıyla iki yoldan cereyan etmiştir: kuzeyden ve güneyden. Kuzeyden pek çok çeşitli Türk kavimleri gelmiştir: Hazarlar, eski Bulgarlar, Uzlar (Ağuzlar), Peçenekler, Kumanlar, Tatarlar, Nogaylar, Gagauzlar. Güneyden ise, diyebiliriz ki yalnız Oğuz Türkleri gelmişlerdir. Kuzeyden gelen Türk kavimleri yerli halklar arasında asimile olmuşlardır. Kalanlar bugün az sayıda Gagauzlar, Nogaylar ve sonradan buralara göç eden Kırım Tatarları olmuştur. Tahmin edildiğine göre, Kuzeyden gelen Türk kavimlerinin bir kısmı da Osmanlı Türkleri arasına karışmışlardır. Bunun neticesinde olacak, ki Balkanlardaki Türk ağızları Anadolu Türk ağızlarından epey farklanır.

Balkanlardaki Türk ağızlarının bölünmesi üzerine bir hayli âlim fikir yürütmüştür: İ. Berezin, İ. Kúnos [Kunoş], D. Gacanov, T. Kowalski, N. K. Dimitriev. Fakat bu alanda ilk ciddî tetkiki Macar alimi Güla Németh yapmıştır. G. Németh Balkanlardaki Türk ağızlarını iki gruba ayırır: batı ve doğu. Bu gruplara o, Batı Rumeli Türk ağızları grubu ve Doğu Rumeli Türk ağızları grubu adını verir. Onu ilgilendiren grup batı gruplarıdır. Bu grubun özelliklerine göre de kriteriumlarını seçer. Kriteriumları şunlardır:

1) Batı Rumeli grubunda kelime sonundaki *u, ü, ı*, vokalleri *i* şeklinde belirir (*oldi, urti, aldi*): Doğu Rumeli grubunda ise *u, ü, ı*, vokalleri bulunur (*oldu, örtü, aldı*);

¹ Bu makale, *Çevren* dergisinde (Eylül, Yıl: IV, No: 11, S. 47-55. Priştine-Yugoslavya) yayımlanmış baskısının genişletilmiş hâlidir.

2) Mişli geçmiş zamanın eski batı Rumeli grubunda yalnız *-miş* şeklinde belirir (*almış, olmuş, ülmüş*): Doğu Rumeli grubunda ise *-miş, -muş, -muş, -müş* alomorfları vardır (*almuş, olmuş, ölmüş*);

3) Batı Rumeli grubunda kapalı hecede birçok hâllerde *i* yerine *ı* kullanılır (*benim, senin, gelinim, getiresin, endirir*): Doğu Rumeli grubunda bu hususiyet yerine ahenk kanunu dediğimiz vokal uyumu vardır (*benim, senin, gelinim, getiresin, indirir*);

4) Eski Osmanlıcadaki *ö, ü* vokalleri Batı Rumeli grubunda *o, u* şeklinde belirir (*dort, urti, uç, yuru*): Doğu Rumeli grubunda ise *ö, ü* muhafaza edilmiştir (*dört, örtü, üç, yürü / yörü*);

5) Batı Rumeli grubunda *a, e* vokalleri bulunan ekler her zaman ahenk kanununa uymazlar (*tutarler, bakarler, dururler, analer, yaparseler, varse, yolumuze, atlardan, yalnızçe, pilawlen, bir-da, derse da, ben-da*): Doğu Rumeli grubunda ise ahenk kanunu yürürlüktedir (*tutarlar, bakarlar, dururlar, analar, yaparsalar, varsa, yolumuza, atlardan, yalnızça, pilawlan, bir-de, derse-de, ben-de*);

6) Eski Osmanlıcadaki kelimenin ilk hecesinde kullanılan *ö* Batı Rumeli grubunda *ü, u, yu* şeklinde belirir (*küpri, urti, uldi, urdek/ürdek, uli*): Doğu Rumeli grubunda ise *ö* muhafaza edilir (*köpri, örtü, öldü, ördek, ölü*);

7) Eski Osmanlıcadaki *g* veya yumuşak *ğ* Batı Rumeli grubunda muhafaza edilmiştir (meselâ *agaç, agla-, begen-*): Doğu Rumeli grubunda ise bu ses kaybolmuştur (*āç / aaç, āla-, bēn-*);

8) Batı Rumeli grubunda şimdiki zaman eki *-ay*'dir (meselâ; *yapay*)²

Bunlardan Batı Rumeli Türk ağızlarının çok önemli çizgileridir. Ancak Batı Rumeli grubu, öteki gruba bakarak küçük bir gruptur. Bu iki grup arasındaki sınır Lom kasabasının doğusundan başlar, Samokov kasabasının doğusundan geçer ve güneyde Yugoslavya Makedonyası'nı batı grubuna bırakarak biter.

Doğu Rumeli grubu homojen değildir. Meselâ G. Németh'in *yapay* şimdiki zaman şekline karşı Doğu Rumeli grubunda 20'den fazla şimdiki zaman şekli vardır (*yapıyor, yapıyor, yapor, yapıyı, yapeeri* vs.) Öyle çıkıyor, ki Türk ağızlarının tasnifinde şimdiki zamanı kriterium almak doğru değildir.

G. Németh'in tasnifi G. Hazai ve V. G. Guzev tarafından revize edilmiştir. G. Hazai Doğu Rumeli grubu içinde "Doğu Rodoplar Türk dialektleri" ve

² J. Németh, *Zur Einstellung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia, 1956, s. 10-20.

"Deliorman dialektleri"nin mevcudiyetinden söz etti.³ V. G. Guzev ise yine aynı grup içinde bulunan "güney ağızları"nın ayrılmasını teklif etti.⁴ O "güney ağızları" deyince her halde Doğu Rodoplar Türk ağızlarını anlıyordu.

Biz, bu âlimlerin ve bilhassa G. Németh'in tetkik ve görüşlerini gözönünde bulundurarak, biraz daha başka bir bölünme karşısında olduğumuzu müşahede ediyoruz. Bu müşahedeye göre, Balkanlarda iki değil, üç grup Türk ağızları vardır. Bunlara biz, 1) Batı uç zonu; 2) Doğu Rodoplar zonu; 3) Merkez zon veya bölge dedik. Seçtiğimiz kriteriumlar fonolojik ve morfolojiktir. Şimdi bu zonların özellikleri üzerinde duralım.

Batı uç zonu:

Bu bölge Bulgaristan'da Tuna boyunda Rahva (Orâhovo) kasabasının doğusundan başlayarak güneye doğru düz bir hat üzerinden iner, Samokov kasabasının doğusundan doğuya doğru sapar, Peştere kasabasının ortasından geçerek yine güneye doğru düz bir hat üzerinden devam eder, Yunanistan'da Selânik yarım adasını içine alarak biter. Böylelikle bu araya, Yugoslavya'da Türk ağızları ve eskiden Arnavutluk'ta konuşulan Türkçe, Yunanistan Makedonyası Türkçesi ve Batı Bulgaristan Türkçesi dahil olur. Arnavutluk'ta eskiden konuşulan Türkçe hakkında bilgimiz kıt olmakla, yok değildir. Malûm olduğu üzere, bugün bu memlekette Türk kalmamıştır. Fakat Türkçe bilen yaşlı Arnavutlar vardır. Onların Türkçesini Prof. G. Németh inceleyerek, Batı Rumeli grubuna dahil olduğunu tespit etti.⁵ Yunanistan Makedonyası'ndaki Türkler 1923 Lozan muahedesi üzere Türkiye'ye göç etmişlerdir. Onların dili hakkında malûmatı bize Prof. Şükrü Elçin yadigâr etti.⁶

Batı uç zonu Prof. G. Németh'in Batı Rumeli grubuna yakın olmakla beraber, müşabih değildir. Bizim çektiğimiz sınır biraz daha doğudan geçerek, Batı uç zonuna Nevrokop, Blagoevgrad (eski adı ile Cuma-i Balâ), Devrin kasabaları ve onların etrafındaki köyler dahil olur. G. Németh'in seçtiği kriteriumların sekizinden altısı buralara da şümullüdür. Bunu Prof. G. Németh'in kendisi de müşahede

³ G. Hazai, "O nekatoryh aktual'nyh voprosah issledovaniya balkanotureckih dialektov", In: *Linguistique Balkanique*, IX, 1965, s. 57-69.

⁴ V. G. Gzuzev, "Opisanie tureckogo govora sela Krepča Tyrgovištenskogo govora v Bolgarii", In: *Linguistique Balkanique*, V, 1962, s. 62-65.

⁵ J. Németh, "Traces of the türkisch language In Albania", In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIII, 1961, s. 9-99.

⁶ Şükrü Elçin, "Florina Ağzı", In: *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl 1, Sayı: 2, Ankara, 1964, s. 244-253.

etmiştir. Müşabihlik ilk altı çizgidedir (*oldi, almiş, benum, dort, tutarler*). İşte biz bu özelliklere sahip olan bu araziye de Batı uç zonuna dahil ettik. Ayrıca bu zonu birleştiren ve başka zonlardan ayıran daha başka alâmetler olduğunu da ortaya çıkardık. Böylelikle Batı uç zonunun öğrenilmesinde bizim kriteriumlarımız şu noktalarda toplanır:

1) Batı uç zonunun özel fonolojik sistemi vardır:

Sesliler (vokaller): *a, e, ı, i, o, u, (ö, ü, ä* -geniş e- yoktur; *ü* bu zonun güney kısmında istimal edilir, şahsîdir) sessizler (konsonlar): *b, c, ç, d, f, g, h, j, l, m, n, p, r, s, ş, t, t̄, v, y, z, (g', k', l'* fonemleri yalnız kelime ve hece başında kullanılır; meselâ *k'eçi-* burada *k'* yumuşaktır. *g'it l'eş*, fakat kelime ve hece sonunda *k, l*, katıdır: meselâ *ekmek (ek'mek'* değil), *el (el'* değil); ıslav dillerinden geçen bir de *t̄*, (ı) fonemi vardır, ki bu başka Balkanlarda Türk ağızları zonlarında görülmez (meselâ *eți* "yatsı").

Merkez zonda ve Doğu Rodoplar zonunda *ö, ü, ä* vardır, yoktur, kelime sonunda ve hece sonunda *k, l* yumuşaktır, ince vokaller yanında *ek'mek', el'*);

II) Batı uç zonunun fonem distribüsyonu öteki zonlarınkinden farklıdır.

1) Burada *ı* seslisi kelimenin başında ve sonunda kullanılmaz (meselâ *ılık* "ılık", *altı* "altı").

Öteki zonlarda *ı* her pozisyonda kullanılır (*ılık, altı*).

2) Yüksek seslilerin (*u, ü, ı, i*) distirbüsyonu başkadır. Burada vokal harmonisine tâbi tutulmayan morfemler vardır (meselâ; *almış, bilmişik, elim*).

Öteki zonlarda: *almış, bilmişik, elim*.

3) Alçak seslilerin distirbüsyonunda bir konservatizm vardır (*g'uzal* "güzel" -*gözal* sözünden gelmiş olacak, öyle ki burada *a* eskidir; *bilma* "bilme", *ben-da; atlen* -*ilen* edatında *e* yine eskidir; bu edat *bilen* sözünden türemiştir).

Öteki zonlarda: *güzä / gözäl, bilmä, atla(n), ben-dä*.

4) Batı uç zonda *y* yarım seslisiyle temasta seslilerin distirbüsyonu başkadır. Burada *ayı, eyi, ıyı* sekansları yoktur (meselâ *anayı* yerine *anay, ineyi* yerine *iney, tapıyı* yerine *tapi, tapiy*).

Öteki zonlarda: *anayı, ineyi* "iğneyi", *tapıyı*.

5) Batı uç zonda palato-eveler ahenk kanunu yalnız görünüşte mevcuttur (meselâ; *bildi, bilmiş* dediğimizde ahenk kanunu yürürlükte gibi olsa da bu başka kanunlar neticesinde böyledir; fakat *bildim, bildin, bildik, bildinis, aldı, almış*).

Öteki zonlarda: *bildim, bildin, bildik, bildinis, aldı, almış*.

6) Batı uç zonda balio-veler vokal harmonisi sınırlıdır; labio-palatal vokal harmonisi ise yoktur (meselâ; *buldum* dediğimizde labioveler vokal harmonisi vardır, fakat bu sınırlıdır, çünkü bütün hâllerde yürürlüğe giremez, onun için *buldı, bulmuş, üldum (uldu) yuldum* "öldüm").

Öteki zonlarda: *buldu, bulmuş, öldüm*.

7) Batı uç zonda, senharmonizm dediğimiz, seslilerle sessizler arasındaki ahenk yoktur. Burada her sessiz kendine has fonem kıymetini olduğu gibi muhafaza eder (meselâ; *el, ekmek, bil* de *l, k* velerdir, yani kalındır).

Öteki zonlarda senharmonizm son derece inkişaf etmiştir: *el', ek'mek'*, yani ince sesliler yanında sessizler de incedir, kalın sesliler yanında sessizler de kalındır.

8) Batı uç zonda konson jemineleri yok gibidir (meselâ; *nallı, nalli* yerine *nali* denir, *tussuz* yerine *tusus, onlar onnar* yerine *onar*).

Öteki zonlarda: *nallı, tussus, onlar, onnar*.

9) Batı uç zonda yalnız *a, e* uzun vokalleri vardır, *u, o, ı, i* uzun vokalleri yoktur (meselâ; *dā / daa* "daha", *nere/neree* "nereye" denir, fakat *aldı* yerine *aldi, aldiy: aldiy*: meselâ *onun aldığı [āldı okunur] kitap* burada *onun aldi kitap* olur; *g* foneminin muhafaza edildiği bölgede ise *onun aldığı kitap* denir).

Öteki zonlarda: *aldi*.

10) Batı uç zonda kelime başında ve kelime sonunda konson yığılması mevcuttur (meselâ; *plan, skele, Struma*). Kelime sonunda konson yığılması daha mahduttur ve ancak iki konsondan birincisi *y* ise olur (meselâ *kayk / kaik* "kayık", *boyn / boin* "boyun").

Öteki zonlarda: *pılan, iskele, Ustruma, kayık, boyun*.

11) Batı uç zonda, öteki zonlara yabancı olan *u (ü) yu* vokalli kelimeler mevcuttur (meselâ; *ur- (ür-) yur-* "örmek", *ul- (ül-) yul-* "ölmek", *urdek (ürdek) yurdek* "ördek", *k'upri* "köprü").

Öteki zonlarda: *ör-, öl-, ördek, köprü*.

12) Batı uç zonda vurgu taşıyan hecenin önünde veya arkasında gelen hecelerdeki *a, e* vokalleri daralır, hemen hemen *a-ı* gibi, *e-i* gibi iştilir (meselâ *kârşu / karşı, ekin / ikin, anşer / aniler* "analar", *şenşer / şeniler*, *késer* "kesiyor; keser" Gostivar, Nevrokop, Florina ağızlarında⁷ da böyledir.

⁷ Gostivar Türk ağzı hakkında O. Yaşar - Nasteva'nın çok kıymetli bir tetkikini de zikrederim: "Turskiot govor vo Gostivar (Gostivar Türk Ağzı)", Jn: *Sobranie na opštinata Gostivar*, Gostivar, 1970, s. 275-306.

Batı uç zonu (bölgesi), kendi tarafından, ikiye ayrılır: güney-doğu ve kuzey-batı beldeleri. Arada sınır Bulgaristan'da Dolni Cibâr, (Türkçesini bulamadık), Vraca (Vraca) ve Samokov'un doğusundan, Gorna Džumaja (Cuma-i Balâ) (bu şehre bir ara Bulgar Komünist Partisinin kurucusu Dimitkâr Blagoev'in adı verilmişti: Blagoevgrad, zaten eskiye geçildi mi, yoksa yeni bir ad mı verildi, bilmiyoruz), yani bu şehrin kuzeyinden, Ex-Yugoslavya Makedonyası'nda Koçani, Radoviş, Ohrid (Ohri)'nin güneyinden geçer. Nazarî olarak Arnavutluk, kuzey-batı beldeinde kalır. Güney-doğu beldeinde ğ kaybolur (*âç / aaç - ağaç*), kuzey-batı beldeinde ise ğ kelime içinde *g* gibi (*agaç*), kelime sonunda *k* gibi (*dak* "dağ", *yak* "yağ", *ik* "iğ") muhafaza edilir. Palatal sınıfa ait kelimelerde ğ, kuzey-batı beldeinde yine *g* olur (*begen-*, *değiş-*), güney-doğu beldeinde ise *ya* kaybolmuş, yahut da *y'ya* tebeddül etmiştir (*bēn-*, *been-*, *beyen-*, *biyen-* "beğenmek"; *deiş-*, *deeş-*, *diş-* "değişmek"). Ex-Yugoslavya Makedonyası'nda "Yürüklük" denilen bölgedeki köylü Yürüklerin ağızları merkez bölgenin hususî bir parçasını teşkil etmekle, güney-doğu beldesine pek yakındır.

Doğu Rodoplar zonu

Bu zon esas itibarıyla Bulgaristan'da yer alır. Ancak güney kısmı Yunanistan'da tamamlanır. Yaptığımız sondajlar neticesinde Yunanistan'da Gümülcina, İskeç alçaklarında orta zon Türkçesi istimal edilir, bu bölgelerin kuzeyinde, dağlık yerlerde ise Doğu Rodoplar Türk ağızlarına yakın ağızlar istimal edilir. Bundan başka bu zonun doğu kısmı Türkiye Trakya'sının batı kısmından biraz koparttığını tahmin ediyoruz, *Anadilden Söz Derleme Dergisi*'nin verilerine bakarak.

Bu zonun Bulgaristan'da sınırlarını çizmeye muvaffak olduk. Buraya Kırçalı, Ardino, Momçilgrad, Krumovgrad kasabaları ve onun etrafındaki 1000 kadar küçük köyde konuşulan Türk ağızları girer.

Bu zonun başlıca özellikleri şunlardır:

1) Kelime başında veler (kalın) vokallerin yanında *k* yerine *g* istimal edilir, birçok kelimelerde (meselâ; *gara goyun*, *gurt*, *guzu*, fakat *kaç*, *kaşık*, *koku*, *kum*, *kutu*). *g* ile başlayan kelimeler daha çoktur (%55).

Öteki zonlarda (yani Merkez zon ve Batı uç zonda): *kara koyun*, *kurt*, *kuzu* (Batı uç zonda: *kuzi*); bu zonlarda kelime başında *g* ancak ödünçlemelerde (alınma kelimelerde) ve bazı Türk asıllı onomatopelerde (yansıtmalarda) görülür [meselâ *gayet* (Arapçadan ödünçleme), *gıcır gıcır* (onomatope)].

II) Kelime başında *p* yerine *b* istimal edilen kelimeler vardır. Doğu Rodoplar zonunda (meselâ; *biş-* "pişmek", *barmak* "parmak", *bazar* "pazar" (burada *b* eskidir, çünkü Farsçadan bir ödünçlemedir; Farsça *bazar*), *biliç* "piliç".

Ve aksine *b* yerine *p* (*paklava*) "baklava", *palta* "balta", *palçık* "balçık", *pademcik* "bademcik").

Öteki zonlarda: *piş-*, *parmak*, *pazar*, *piliç*, *baklava*, *balta*, *balçık* (Batı uç zonda: *balçık*), *bademcik*.

III) Kelime başında *t* yerine *d*, ve aksine *d* yerine *t* istimal edilen kelimeler vardır. Doğu Rodoplar zonunda (meselâ; *daş*, *davşan*, *duş*, *daban*, *dan*, *darak*, *dırnak*, *duzak* ve aksine *teş-*, *tik-*, *tök-*, *tüş-*, *tür(r)t-*.

Öteki zonlarda: *taş*, *tavşan*, *tus*, *taban*, *tan*, *tarak*, *tırnak*, *tuzak*; *deş-*, *dik-*, *dök-*, *düş-* (Batı uç zonda: *d'uş-*), *dürt-* (Batı uç zonda: *d'urt-* / *durt-*).

IV) Doğu Rodoplar zonunda yarı-tonlu, yarı-tonsuz konsonlar mevcuttur: b, p, c, ç, g, k, d, t (meselâ *demeg* / *demek*, *arab* / *arap*, *hic* / *hiç*).

Öteki zonlarda: *der. ek* (Batı uç zonda *k* kalındır), *arap*, *hiç*.

V) Doğu Rodoplar zonunda pozisyonel bir, yumuşak *ğ* dediğimiz, ses mevcuttur (etimolojik *g* ise kaybolmuştur; *a'ç* "ağaç") meselâ; *yoğ* "yok", *vağit* "vakit", *korkağın* "(ben) korkakım").

Öteki zonlarda: *yok*, *vakit* / *vakit*, *korkakım*.

VI) Doğu Rodoplar zonunda sandhi (yani bir kelimenin sonu ile bir başka kelimenin başlangıcı arasındaki bağ) çok inkişaf etmiştir (meselâ; *ayağaltı*, *üçay*, *dörday*, *sınıvodası*).

Merkez zonda: *ayak altı*, *uç ay*, *dört ay*, *sınıf odası*.

Batı uç zonda: *ayak alti*, *uç (üç) yuç ay*, *dort ay*, *sınıf odası*.

VII) Doğu Rodoplar zonunda iki konsonun sıralamasında birinci konson tonsuz ise ikinci konson, bir momantane olduğu hâlde, daima yarı-tonlu veya yarı-tonsuzdur (meselâ *daşda* / *daşta*, *atdı* / *attı*, *çorapba* / *çorappa* "çoraplar"; burada *daş* kelimesinde *ş* tonsuzdur, *at* kelimesinde *t* tonsuzdur, *çorap* kelimesindeki *p* tonsuzdur, onlardan sonra gelen *d*, *t*, *p*, *b*, ya yarı-tonlu, ya yarı-tonsuz olur).

Öteki zonlarda: *taşta*, *attı* (Batı uç zonda: *ati*), *çoraplar*.

VIII) Doğu Rodoplar zonunda konson asimilasyonu çok inkişaf etmiştir (meselâ; *beş şüz* "beş yüz"; *çam ma* "çam var", *bän ni* "ben mi?", *şoşa* "şose", *ezza nä* "eczane, eczahane", *telle-* "terlemek")

Öteki zonlarda: *beş yüz* (Batı uç zonda: *beş yuz*), *çam var*, *bän mi*, / *ben mi*, *şose*, *ecänä* / *eczâne*.

Doğu Rodoplar Türk ağızlarının özelliklerini ilk keşfeden hocam Profesör Mämmädaga Şiraliyev olmuştur. Prof. M. Şiraliyev, 1953-1954 ders yılında, Sofya Üniversitesi'nin davetlisi gibi, burada Türkolojinin temelini atanlardan biri olmuştur. Ayrıca bu bölgeye giren Kırcalı Türk ağızı ise G. Hazai tarafından incelenmiştir.⁸

Merkez zon:

Bu zon, öteki iki zonun dışında kalan bütün bölgeleri ihata eder. Buraya Romanya Dobruçası, Bulgaristan'ın (Doğu Rodoplar zonu ve Batı uç zon hariç) bütün hepsi, Yunanistan'ın Gümülcine, Dedeğaç, İskeç kasabaları ve etraf köyleri ve Türkiye Trakyası girer. Ayrıca Yugoslavya Makedonyası'ndaki Yürük Türklerinin dili de, Batı uç zonda bir ada teşkil etmekle, Merkez zona dahil olur.

Merkez zonun öteki iki zonun genel çizgilerine karşı koyacak özellikleri yoktur. Bu zon, kâh Doğu Rodoplar zonu ile birleşerek, Batı uç zona karşı koyar, kâh Batı uç zonla birleşerek Doğu Rodoplar zonuna karşı koyar. Bu sebepten de onu ayrıca incelemek mümkün değildir tasnifte.

Doğu Rodoplar Türk ağızları eskidir. Bu ağızları konuşan bura Türkleri güney yolla Balkanlara gelip yerleşmişlerdir. Dilleri Asya'dan getirdikleri dilin aynısı olmasa da, az değişmiştir. Merkez zondaki ve Batı uç zondaki konuşulan Türkçe ise bir hayli değişikliklere tâbi tutulmuştur. Geçmişte Batı uç zonun kuzey kısmında esasen o zamanın edebî Türkçesi istimal edilmiştir. Burası eskiden olduğu gibi, şimdi de pek az Türklerle meskûndur. Bu Türkler eskiden başlıca memuran zümresine mensup olup kasabalara yerleşmişlerdir. Burada başka Türk ağızlarına ait hususiyetler bulmak güçtür. Bu zonu ayırt eden çizgilerin çoğu eski edebi dile has çizgilerdir (meselâ; *analer*, *anaden*, *vorse*, *agaç*, *begen*- belki de daha *alti*, *oldi* şekilleri). Bu zonda dialekt hususiyetleri XVII'inci asra doğru belirmeye başlamıştır, diyebiliriz. Buna sebep bura Türkçesinin öteki bölgelerde konuşulan Türkçeden tedricî bir surette kopmasındadır. Bugünkü hâliyle Batı uç zon arkaizmlerden ve neolojizmlerden müterekkiptir. Neolojizmler, onun fonolojik sisteminin güney Slav dillerinin fonolojik sistemine yaklaşmasından meydana çıkar. Aynı fonemler, aynı fonem distribüsyonları (meselâ kelime başında ve sonunda *ı* foneminin bulunmaması, *ayı*, *eyi*, *ıyı* sekanslarının yokluğu, senharmonizmin kaybolması, spirant *g* (*ğ*)'nın oral *g*'ya geçişi vs., vs.).

⁸ G. Hazai, "Les dialectes turcs du Rhodope", Jn: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica*, C. IX, 1959, s. 205-229.

Merkez zon, standart Türkçesinin zonudur. Tabii burada da rejijonal (mahalli) özellikler -rejinolizmler ve kaçınılmaz fonetik incelikler vardır. Burada ancak büyük yapıları (Alman âlimlerin "groß Struktur" dedikleri) gözönünde bulundurarak bu zona bir bütün gibi bakabiliriz.

Hali hazırda Merkez zon ve Batı uç zonu Balkanlara has zonlardır. Doğu Rodoplar zonu ise yarı-Balkanik, yarı-Aziyatik bir zondur. Bu zonda Anadolu ağızlarına has çizgiler çoktur. Buna rağmen bugün biz hiçbir Balkan Türk ağzını şu veya bu Anadolu Türk ağzının bir parçasıdır, diye ispat edemiyoruz. Gerçi Anadolu ağızlarını daha teferruatıyla tanımıyoruz. Buna rağmen mevcut tetkikler ve malzeme böyle bir bütünlüğü, birliği desteklemiyor. Yalnız Doğu Rodoplar Türk ağızlarının Anadolu Türk ağızlarıyla genel çizgileri vardır (meselâ Anadolu'da da *gara goyun*, *daş*, *biş*-, sandhi, asimilasyon vardır). Fakat diğer taraftan, Doğu Rodoplar Türk ağızlarının standart Türkçeye mahsus bir sıra çizgileri de vardır (meselâ etimolojik ğ'nın kaybolması: *ağla*- yazılmasına rağmen *âla*- telâffuz edilmesi; Eski Anadolu edebî diline has olan fonemlerin değişmesi: çok kalın olan *q* veya *k* foneminin *k* olması, sağır *n̄* nunun *n* olması vs.).

Merkez zona standart Türkçe'nin zonudur, dedik. Bu standart dil bura ağızları üzerine kurulmuştur. Birinci yerde İstanbul ağzı üzerine, fakat yalnız ve yalnız İstanbul ağzı üzerine değil. Merkez zonda başka ağızların da bugünkü Edebî (standart) Türkçe'nin meydana gelişinde rolleri, katkıları olmuştur. Bir zamanlar bu merkez zon, ekonomik, kültürel, siyasî ve adlî (administratif) bütünlük teşkil etmiştir. Buradaki toplumlar arasında irtibat sıkı ve devamlı olmuştur. Neticede büyük ağız farkları ortadan kalkmıştır.

Merkez zona Gagavuzların Türkçesi de dahil olur. Struktur bakımından Gagavuzca ile merkez zon Türkçesi arasında fark yoktur. Bunu daha zamanında V. A. Moşkov söylemiştir. V. A. Moşkov Bulgaristan'da Pamukçu köyünün dilini inceledi ve ora Türkçesi ile Basarabya'da Beşalma köyünün Gagavuzcası arasında müşabihlik buldu. Tadeuş Kowalski de aynı fikirdedir. Dil malzemesi de bunu ispat ediyor.

Bir taraftan Merkez zon Türkçesi, Gagavuzca, Batı uç zona Türkçesi ve diğer taraftan da Doğu Rodoplar Türkçesi ve Anadolu Türkçesi, Azerîce, Türkmence iki büyük grup teşkil ederler. Bu gruplardan birincisine *ka* grubu dedik, ikincisine ise *ga* grubu. Birinci grupta *kara koyun*, ikinci grupta *gara goyun* örnek tutulur. *ka* grubuna Avrupa Oğuzcası; *ga* grubuna da Asya oğuzcası diyebiliriz, coğrafi sahalarına göre.⁹

⁹ Türkiye Türkçesi, Azeriler, Türkmenler, Gagavuzlar bir büyük etnik grupta birleşirler. Bu gruba Oğuz grubu denir. Oradan da dillerine Oğuz grubu.

Avrupa oğuzcası Asya oğuzcasından bir hayli farklıdır. Bu fark, nerede ve ne zaman meydana çıktı? Acaba *ka* grubu da eskiden *gara goyun, daş, biş-* şekillerini mi istimal ediyordu? Ediyorsa niçin ve nasıl şartlar altında *kara koyun, taş, piş-* şekillerini kullanmaya başladı? Başka Türk dillerinin tesiri altında mı? Yoksa *gara goyun, daş, biş-* şekilleri sonradan mı zuhur etti *ga* grubunda? Yapılan araştırmalara göre, *ka* grubu Oğuz dillerine has olan birçok çizgileri muhafaza eder. Hatta onda yalnız kendine has çizgiler de vardır.

Türk dillerinde kelime başında konsonlar üzerinde pek çok ve ciddi tetkikler yapılmıştır. Bu tetkikler, kadim Türk dillerinde kelime başında ekseri tonsuz sessizlerin istimal edilmiş olduğunu gösteriyor. Şuna göre, *gara goyun, daş, biş-* kelimelerinde *g-, d-, b-* yenidir, eskiden bunlar da *kara koyun, taş, piş* şeklinde idiler, denebilir. Neticede bizim *ka* grubunun *ga* grubundan, *ga* grubunda *k- → g-, t- → d-, p- → b-* münavebesinden önce ayrıldığını kabul edebiliriz. Bu bakımdan *ka* grubu daha konservatiftir. O, *kara koyun, taş, piş-* şekilleriyle daha büyük bir Türk dilleri grubuna katılır.

Ka- Oğuzcasını istimal eden Türkler Balkanlara Osmanlılardan daha evvel gelip yerleşmiş olsalar gerek. Bunların büyük bir kısmı kuzeyden bugünkü Rus steplerini geçerek gelmiş olacak. Doğu Rodoplar Türkleri ise şüphesiz güneyden, Anadolu'yu aşarak gelmişlerdir. Dil coğrafyası bunu böyle gösteriyor.

Balkanlar'da *ka-* grubu ile *ga-* grubu tekrar karşılaşmışlar, fakat birleşmemişlerdir. Her iki grup da özelliklerini bir yere kadar muhafaza etmiştir. Bu bakımdan Balkanlarda sahaca mahdut bir bölgede kalan Türklerin dillerini öğrenmek, Anadolu Türk ağızlarını öğrenmekten daha kolay değildir. N. K. Dmitriev "Balkanlar'da Anadolu kadar, Türkistan kadar bir türkoloji kaynağıdır" demekte haklıdır.